

OPPONENSI VÉLEMÉNY

EGEDY GERGELY

KONZERVATÍV GONDOLKODÁS ÉS POLITIKA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN – JOHN ADAMSTÓL RUSSELL KIRKIG

Budapest: Századvég, 2014. 560. o.

Egedy Gergely tudatosan építkező eszmetörténész és történész. Az akadémiai doktori értekezés mellé beadott *Tézisek*ben a doktori mű témakörében 27 publikációt sorol fel a szerző; a témához lazábban kapcsolódó tudományos jellegű írásai ezen szám többszörösét teszik ki. A kiadványok mellett Egedy Gergely számos hazai és nemzetközi konferencián tartott előadásokat; oktatói tevékenysége évtizedes múltra tekinthet vissza több felsőoktatási intézményben. Minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy eszmetörténészek, illetve a brit és az amerikai történelem szakértőinek nemzedékei nőttek fel Egedy Gergely tanulmányain, illetve előadásain és szemináriumain. Ugyanakkor Egedy Gergely egyfajta missziót is teljesített – és teljesít jelenleg is: a Magyarországon meglehetősen hosszú ideig különböző okok miatt elhanyagolt, háttérbe szorult/szorított angolszász konzervatív politikai gondolkodást és annak eredményeit próbálja rendkívül igényesen és magas intellektuális színvonalon megismertetni a magyar tudományos élettel, valamint a politikai gondolkodás iránt érdeklődők sajnos egyre csekélyebb számú táborával. Teszi mindezt az angolszász, elsősorban brit tudományos művekre jellemző szinte esszéisztikus könnyedséggel, amely azonban mélységet és fölényes tárgyismeretet takar. Munkái ezért nem riasztanak a súlyos mondanivaló ellenére; ellenkezőleg, arra inspirálják az olvasót, hogy az általa nyitott kapukon és ajtókon belépve még alaposabban kívánja szemügyre venni az angolszász konzervatív politikai gondolkodás kincsesházát. Meg kell jegyezni, hogy az angolszász konzervatív politikai gondolkodás magyarországi megismertetésében a szerző nincs egyedül: Láncki András, G. Fodor Gábor, Mezei Balázs, Békés Márton, Horkai Hörcher Ferenc, Molnár Attila Károly, Balázs Zoltán, vagy akár Szilvay Gergely nevét lehet említeni, akik elsősorban a 20. század közepén és a második felében alkotó konzervatív gondolkodókat fordították és értelmezték Leo Strausstól kezdve Reinhold Niebuhr-on keresztül Eric Voegelinig.

Egedy Gergely „kánon”-teremtő munkája (egy korábbi recenzens szavaival) ilyen módon részben támaszkodik korábbi munkákra, de a szerzők többségénél úttörő munkát végez, és nem kell különösebb jóstehetség ahhoz, hogy kijelenthessük: értékválasztásai és értelmezései megkerülhetetlenek lesznek az ebben a témában a későbbiekben kutatni vágyók számára. A „kánon” kérdésében egy elvi-módszertani kérdés vethető fel. Igaz, hogy Egedy Gergely maga nem használja ezt a kifejezést, és sehol nem utal *expressis verbis* arra, hogy ez lenne a szándéka, de a kötet végül is erről – is – szól. Ha pedig ezt a hallgatólagos törekvést elfogadjuk, akkor, például, John Lukácsnak és Molnár Tamásnak is helye lett volna a konzervatív panteonban. A szerző azzal hártja el a két filozófus és politikai gondolkodó munkásságának a tárgyalását, hogy ők ismertek a magyar olvasóközönség előtt (329), ami igaz lehet, de ez a tény – véleményem szerint – nem indokolja önmagában a kihagyásukat. A „kánon” kérdésével kapcsolatban még érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy miközben Egedy Gergely konzervatív „kánont” teremt, számos helyen közvetlenül, vagy átvittem vitatja az amerikai politikai hagyományok egyoldalú liberális (*à la* Louis Hartz) felfogását. Így az 1787-es Alkotmány (és az Alapító Atyák) konzervativizmusával indítja Egedy Gergely nagy ívű munkáját: az emberek „valódi természetéből” kiindulva (35) az Alkotmány (a puritán hagyományokra visszavezethetően) számos szűrőt iktatott be az állam vezetői és a választók közé nem bízva az emberek kollektív bölcsességében. James Madison, az Alkotmány „atyja”, és a *Föderalista* egyik szerzője kifejezetten utalt arra, hogy az államra azért van szükség, hogy az emberek „gyarlóságait” ellensúlyozza vagy, ahogy John Adams megfogalmazta azért, hogy „legalább a rosszat akadályozza meg” (50). Ez a (vallási gyökerekkel rendelkező) antropológiai pesszimizmus végigkíséri az amerikai konzervatív politikai gondolkodást gyakorlatilag napjainkig, s annak egyik alaptételévé vált. A fentiekből logikusan következik a konzervativizmus egy másik középponti tétele: a tekintély problematikája. Különböző alakváltozásokban a „természetes arisztokrácia”, illetve annak politikailag korrektebb formái ugyancsak végigkísérik az amerikai konzervatív politikai gondolkodás fejlődését John Adamstól Russell Kirkig, és túlmenően is. Természetesen, ettől a fősodortól vannak eltérések: James Fenimore Cooper vagy Willmoore Kendall „plebejus” konzervativizmusa képviseli, többek közt, a legszínvonalasabban ezt az irányzatot.

James Fenimore Cooper és John Marshall szerepeltetéséért különösen hálásak lehetünk a szerzőnek. Az előbbit a magyar köztudatban beskatulyázták az indián-regények (immár klasszikussá vált) szerzőjének, holott filozófiai ihletettséggű „Az amerikai demokratá”-ja

komoly elméleti felkészültségéről tanúskodik. Egedy Gergely Cooperrel John Marshallt társítja, aki az amerikai jogtörténetben kiemelkedő szerepet játszott. Marshall Legfelsőbb Bírósága olyan precedens-értékű döntéseket hozott, amelyek alapvetően meghatározták később a hatalmi ágak egymáshoz való szerepét, méghozzá elsősorban az ún. bírósági felülvizsgálat (*judicial review*) elvének bevezetésével a potenciálisan a választóktól legkevésbé függő, mondhatjuk legkevésbé demokratikus intézmény javára. A John Marshallnak szentelt aránylag rövid rész egy a könyv egészére vonatkozatható kérdést is felvet. A kötet címe „*Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*”, de a „gondolkodás” és „politika” nincs egyensúlyban. Az utóbbi jóval kisebb teret kap, mint az előbbi. Ráadásul, egyik-másik helyen vitatni is lehet a „politikai” megállapításokat; így, például, a Marshall-Cooper fejezet bevezetőjében Egedy Gergely a föderalista-antiföderalista versengés kezdetét 1796-ra teszi, holott az első *Bank of the U.S.* kapcsán kirobbant vitában már az 1790-es évek elején szembekerült Alexander Hamilton (*loose constructionism*) és Thomas Jefferson (*strict constructionism*); vagy George Washington semlegességi proklamációjának kapcsán is jelentős elvi vita robbant ki a két politikus között, nem is szólva az Egyesült Államok jövőjéről szóló általánosabb víziójuk eltérő voltáról. A következő, John Fitzhugh-t és John C. Calhoun-t tárgyaló fejezetben ugyancsak esetleg bővebben lehetett volna tárgyalni a politikatörténeti háttérrel (a törvényhozásban a „szabad” és a „rabszolgatartó” államok közötti egyensúly megtartására irányuló erőfeszítéseket, az alkotmányos jogokat, stb. [89-92]).

Ugyancsak a reveláció erejével hathat John C. Calhoun munkásságának az ismertetése a magyar olvasóközönségnek (habár Vajda Zoltán Calhounról írt tudományos publikációi miatt nem teljesen „ismeretlen” hazánkban Calhoun [100]). Calhoun a demokrácia egyik kulcskérdését vizsgálta. Alexis de Tocqueville klasszikussá vált művében a „többség zsarnokságáról” elmélkedett; Calhoun pedig az „állandó kisebbség” védelmét kívánta biztosítani az „egyetértő többség” elvével (103). A konzervatív gondolkodás és politika viszonyának egyik neuralgikus pontjára is felhívta a figyelmet, amikor a szabadság és a biztonság kapcsolatát elemezte (106). Ebben az esetben is – véleményem szerint – több figyelmet lehetett volna szentelni ennek a kérdésnek történeti áttekintésére; a tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy amikor a kettő szembekerül egymással, a biztonság megelőzi a szabadságot az amerikai-francia „kvázi” háborútól kezdve a két világháború, a hidegháború vagy a 2001. szeptember 11-i támadások után elfogadott törvényeket és Legfelsőbb Bírósági döntéseket tekintve.

Egedy Gergely jó szemmel veszi észre egy új típusú konzervatív hagyomány megszületését a polgárháború után. Egyetértően idézi és használja Clinton Rossiter „laissez faire konzervativizmus” fogalmát, amely legmarkánsabb formájában Graham Sumner munkásságában öltött testet az ún. „aranyozott korban”, a Nagy-Britanniából kiinduló szociáldarwinizmus hatására. A szemlélet aztán új életre kelt Milton Friedman és a gyakran a chicagói iskolának nevezett csoportosulás munkásságában, akiknek jelentős hatása volt azokra a közgazdászokra, így például Arthur Lafferre vagy David Stockmanre, akik megpróbálták visszabontani a liberális jóléti társadalom bizonyos építményeit az 1980-as években. Míg Sumner a modern kapitalizmust ünnepelte, és bírálta a „tértől és időtől független moralitást”(158), az amerikai konzervatív gondolkodás – véleményem szerint – egyik legnagyobb formátumú képviselője, Henry Adams a kulturális (azaz, érték) konzervativizmus nevében fogalmazta meg modernitás-kritikáját; ez utóbbi egyébként a 20. századi amerikai konzervatív gondolkodók egyik közös nevezője lett. Adams a középkorig nyúlt vissza a képromboló módon. Egyrészt a „sötét” középkor imázsát a felvilágosodás, a haladásba vetett hit, a pozitívizmus teremtette meg, s – többek közt – ezekre épült a liberalizmus építménye. Henry Adams számára a tökéletes építményt (átvitt és elsődleges értelemben) a gótika szolgáltatta, amikor „rend uralkodott, mindennek volt célja és értelme”, szemben a századforduló (vadkapitalista) káoszával. (181) Adams monumentális történeti művében az amerikai liberalizmus ikonikus alakját, Thomas Jeffersont is támadja azért, mert feladta az elveit és, többek közt, a határok és nemzetek „meghaladásáról” beszélt (174). Lesújtó bírálattal illette saját társadalmát is, amennyiben leszögezte, hogy „Amerika képes a materiális haladásra, de a morális és szellemi haladásra nem” (186). Henry Adams filozófiájának elemzése talán alkalmat adhatott volna ismételten kitérni a „gondolkodás” és a „politika” közötti kapcsolatra. Henry Adams és testvére, Brooks Adams (akit röviden megemlít Egedy Gergely) tagjai voltak annak a szellemi körnek a korabeli Washingtonban, amelyhez tartozott, többek közt Theodore Rooseveltt is, akire nagy hatással volt Brooks Adams 1896-ban írt *The Law of Civilization and Decay* című műve. A kötetben Brooks Adams azt fejtegette, hogy Amerika csak úgy őrizheti meg vezető szerepét a világban (Oroszországgal szemben), ha egy erős vezető veszi át az irányítást – a TR-ként ismert Theodore Rooseveltt pontosan ezt a szerepet kívánta megvalósítani az Egyesült Államok nagyhatalmi státuszának emelésével diplomáciailag és katonailag egyaránt.

Az amerikai konzervatív gondolkodók következő nemzedéke ugyancsak az anyagiasság bírálatát és a modernitás túlzásait helyezte gondolkodásának középpontjába. Egedy Gergely meggyőzően mutatja ki, hogy egyfajta „hagyomány” erősödött meg az „új humanisták”, Irving Babbitt és Paul Elmer Paul színrelépésével a 20. század elején: a Rousseau-kritika. Babbitt véleménye szerint egyenes vonal vezetett Rousseau-tól Robespierre-ig, a francia forradalom terrorjáig, mert az említettek a „*volonté general*” nevében a zsarnoki akaratukat rá akarták erőltetni az politikai közösségre (210). Babbitt továbbá hangsúlyozta, hogy a demokráciát – végső elemzésben – „a vezetők minősége alapján lehet megítélni” (211), és elítélte az „értéktelen embertípus” megjelenését az amerikai demokráciában (212), míg Paul Elmer More visszatért a „természetes arisztokrácia” szükségességére. A liberalizmus legátfogóbb kritikáját a tárgyalt konzervatív szerzők közül kicsit „kilógó” George Santayana végezte el, aki elsősorban azt kifogásolta a liberalizmusban, hogy az meg kívánja mondani, hogy „az ő elképzelései szerint” legyen boldog (245). Ugyancsak nehezen besorolható H. L. Mencken, aki inkább libertariánus, semmint konzervatív (Albert Jay Nock-hoz hasonlóan), de akit a többség által háttérbe szorított tehetséges kisebbség miatt érzett aggodalma közel vitte, például, John C. Calhounhoz. Végül, az 1920-as és 1930-as években egy másik „új” konzervatív irányzat született, az agrárius konzervativizmus. Esetükben talán érdemes lett volna hosszabban kitérni arra a társadalmi-politikai közegre, amely „kitermelte” a „Dél lázadását”. Szerepet kapott ebben a mozgalomban a modernitás-kritika, a regionalizmus, a szekcionalizmus, az Egedy Gergely által európai párhuzamokba állított „harmadik utasság”, a föderalizmus és a decentralizáció (azaz, a szövetségi állam és a tagállamok közötti kapcsolat, amely ebben az időszakban tolódott el drámai mértékben az előbbi javára). Történelmi perspektívában felfedezhető a Jefferson--Hamilton vita egy agrárius vagy ipari Egyesült Államokról, mely nem kizárólag az ország gazdasági jövőjéről folyt, hanem a moralitás, valamint az egyén és a közösség viszonyáról is. A konzervatív főáramba, ha egyáltalán ilyenről beszélhetünk, Reinhold Niebuhr ugyancsak nehezen sorolható be, de konzervatív antropológiai felfogása (Békés Márton) és a wilsoni liberális internacionalizmussal szemben a nemzetközi kapcsolatok értelmezésében az 1940-es években fellépő és megerősödő realizmus egyik megalapozója (Hans Morgenthauval egyetemben).

Egedy Gergely a disszertáció belső arányaival is jelezni kívánja a tárgyalt szerzők jelentőségét az amerikai konzervativizmus történetében. Az 1945-öt követő körülbelül három évtized tárgyalása teszi ki a kötet nagyjából egyharmadát. A kiindulópont Richard M. Weaver – akár a könyv alcímének is beillő -- *Az eszméknek következményeik vannak* (1948) című

munkája, amellyel, többek közt, Platón amerikai rehabilitációját indította el; ez irányú munkáját aztán olyan szellemi nagyságok karolták fel és folytatták, mint Leo Strauss és Eric Voegelin. Weaver kemény bírálatban részesítette, többek közt, William Ockhamet, a „nominalisták” atyját, mert szerint okfejtése tévútra terelte a nyugati gondolkodást, amely provinciálissá vált azáltal, hogy „egyetlen idősíkon, a jelenben gondolkodik” (347). A magyar olvasókra mindenképpen az újdonság erejével hathat Peter Viereck Klemens von Metternich-ről kialakított rendkívül kedvező ítélete. Viereck az osztrák államférfiban a „tökéletes” konzervatívot találta meg, az utolsó „nagy formátumú államférfit, aki kiállt a nyugati világ egysége mellett” (364). Egedy Gergely Metternich „konzervatív internacionalizmusáról” beszél, amit érdemes lett volna összevetni a wilsoni „liberális internacionalizmussal”. Henry A. Kissinger pozitív Metternich-képét megemlíti a szerző, de talán el lehetett volna még gondolkodni azon, hogy az osztrák államférfi miért gyakorolt ilyen nagy hatást az amerikai konzervatív gondolkodók egyes jelentős alakjaira. A választ talán Metternich jog iránti elkötelezettsége adja, és a konzervatív és liberális internacionalizmus egyik közös nevezőjét is a jog uralma (*rule of law*) jelenti. Peter Viereck még egy másik kérdésben is kortársai előtt járt: elsőként ismerte fel, hogy a fasizmus és a kommunizmus „egylényegű” (372), és Hannah Arendt-tel együtt vallotta, hogy mindkettő a totalitárius „tömegemberre” épít. Egedy Gergely, aki ritkán nyilvánít véleményt, ebben az esetben hangsúlyosan egyetért Viereckkel abban, hogy „a nyugati ember a kultúra és a művelődés révén szerezheti vissza elveszett örökségét” (378). (Megjegyzendő, hogy a liberális David Riesman *A magányos tömegben* arra figyelmeztetett, hogy az amerikaiak egyre inkább „mások által irányítottakká” válnak; más szavakkal, a modern társadalomban elveszik az egyén autonómiája.) (452) Hasonló következtetésre jutott Robert Nisbet, aki a közösségek „elporladását” kárhóztatta, amelyeket tönkretett a modernitás. Ez elsősorban azért problematikus, mert ezzel eltűnik az állam és az egyén közötti közvetítő. Az eredmény: az amúgy is az egyénnel szemben túlsúlyos állam még nagyobb befolyást nyer az egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülő egyén felett. (Az Egyesült Államokban az állam drámai mértékű megerősödését a *New Deal*től számíthatjuk; a folyamat a II. világháború után gyorsult fel a „nemzetbiztonsági állam” kiépülésével.) Az állam növekedése egyfajta nulla összegű játékként is leírható, amely ellen a konzervatívok a társadalom megvédését ajánlják az állammal szemben. (A konzervatív brit miniszterelnök Margaret Thatcher sokat idézett és [félre]magyarázott megjegyzése, mely szerint „nincs olyan dolog, hogy társadalom”, nem az amerikai konzervatívok által használt értelemben vett „társadalom”-ról szólt, hanem arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy az emberek egyfajta „jogosultsági” [*entitlement*] attitűdöt vettek fel, és a gondjaik megoldását az államtól várják.

Ez volt aztán a goldwateri-reagani „forradalom” egyik középponti gondolata.) Nisbet, Henry Adamshez hasonlóan, de más meggondolásból a középkorhoz nyúlt vissza: az akkor létező szabadság és tekintély szintézise volt számára a minta. (486)

Az „új humanisták” színrelépésével elejét vette az éles Rousseau-kritika az amerikai konzervatívok körében. Willmoore Kendall azonban kezdetben védelmébe vette a francia filozófust, amennyivel vele együtt vallotta azt az – erősen megkérdőjelezhető – tételt, mely szerint a „nagyobb rész” egyúttal a „jobb rész” is. (396). Kendall később revideálta ezt a többségi elvről vallott nézetét ugyanúgy, mint azt a véleményét, hogy az Alapító Atyák egy antidemokratikus alkotmányt írtak. (Az 1787-es Alkotmány értelmezése egyébként a liberálisok és a konzervatívok közötti viták egy középponti kérdése.) Figyelemreméltó Kendall John Stuart Mill és Karl Popper kritikája is: mindenekelőtt a nyitott *versus* zárt társadalmak problematikájában tér el a gondolkodásmódja az említett két gondolkodóétól. Szerinte a társadalmi kohézió érdekében igenis „határt kell szabni a szólásszabadságnak” (406) – ebben a véleményében aztán követőkre talált Allan Bloomtól kezdve Irving Kristolig. A liberalizmus bírálata mellett újabb lendületet kapott a konzervatív gondolkodók körében a túlzott anyagiasság és vele együtt a modernitás bírálata. Ez utóbbiban élen járt a Magyarországon az amerikai konzervatív gondolkodók közül talán legismertebb Leo Strauss és Eric Voegelin. Strauss a nyugati kultúra két pillérét a klasszikus antikvitással (elsősorban Platón eszmerendszerével) és a Bibliával azonosította, és kiállt amellett, hogy igenis léteznek állandó morális értékek. Voegelin hasonlóképpen úgy vélte, hogy a modernitás fosztotta meg a Nyugatot a filozófiától, s ezért vissza kell térni Platónhoz és Arisztotelészhez (431), továbbá a korlátok nélküli szabadsággal (szabadossággal) szemben az amerikai konzervatívok egyik „közös nevezőjét”, a rend jelentőségét hangsúlyozta, ami nélkül nem létezik társadalom. Russell Kirk egyenesen „evidenciának” fogta fel a rendet, aminél nincsen fontosabb. (485)

Egedy Gergely a legrészletesebben, és talán a legnagyobb empátiával Russell Kirkről értekezik a konzervatív „kánont” gyakorlatilag lezáró gondolkodóként, bár a konzervatív éppen arról ismert, hogy nem ismer „kánont” (479). (Barry Goldwater és Frank S. Meyer, valamint az utóbbi ún. fúziós kísérlete már egyfajta kitekintés és kapocs a neokonzervatívok felé). Kirk hangsúlyozta, hogy a konzervativizmus nem ideológia; az ideológia az olvasatában „politikai fanatizmus” és a felvilágosodás racionalizmusának terméke. Kirk ezt követően megjegyezte, hogy az amerikai politikai hagyományok „megmentették” Amerikát az ideológiától (483). Egedy Gergely nem tesz megjegyzést az állítással szemben;

véleményem szerint érdemes lett volna kitérni a kortárs Louis Hartz által a *The American Tradition*-ben kifejtett és az ő nyomában széles körben elfogadott feltevésre, mely szerint az Egyesült Államok az egyetlen *ideológiára* alapozott állam a világban. Korábban már szó volt arról, hogy az Egyesült Államok Alkotmánya, illetve az Alapító Atyák politikai tevékenysége egyáltalán nem kizárólag a liberalizmus kategóriáiban írható le. Az Egyesült Államok történetében mindvégig jelen volt, és van jelenleg is, a „világot olyanná tenni, amilyennek (a liberálisok szerint) lennie kellene” és a „valóságból kiindulva értelmezni a világot” szemléletek dichotómiája. Kirk maga ellenezte azt, hogy Amerika a demokrácia globális exportőréjé váljon (490), mivel ez az amerikai szemlélettől idegen. Mindehhez hozzátette, hogy a konzervatív gondolat lényege, hogy intézmények és kultúrák nem ültethetők át egyszerűen az egyik országból a másikba. Ez a nézet azonban azt feltételezi, hogy, például, Woodrow Wilson vagy John F. Kennedy nem „amerikai szemléletet” testesített meg. Kirk a kultúrában találta meg (Molnár Tamáshoz hasonlóan) a konzervativizmus „legalkalmasabb terepét” (503), és hangsúlyozta a zsidó, görög, római, stb. és angol hagyományokat, és az Egyesült Államokat a brit kultúra legsikeresebb teljesítményének tartotta (498). Érdekességként mindehhez hozzá lehet tenni, hogy konzervatívok, így például Daniel J. Boorstin az *indigeneous* amerikai kultúra felfogás mellé tették le a voksukat és tagadták, hogy az valamiféle európai „export-termék” lenne.

A fenti megjegyzések semmiféleképpen sem bírálatot akarnak megfogalmazni Egedy Gergely rendkívüli szellemi teljesítményével szemben, inkább az általa felvetett egyes témák továbbgondolását jelentik. A disszertációt egy jéghegy csúcsához tudnám hasonlítani: a szerző birtokában lévő tudásanyag csak a kisebbik hányada jelenik meg a kötet oldalain. Egedy Gergely munkáját a magyar tudomány egyik kiemelkedő teljesítményének tartom, és fenntartás nélkül javaslom nyilvános védeésre bocsátását.

Budapest, 2016. július 3.

Dr. Magyarics Tamás
habilitált egyetemi docens